

ҒТАХР 14.39.05

ҰЛ БАЛА ТӘРБИЕСІ ЖӘНЕ БАУЫРЖАН MOMЫШҰЛЫ ТАҒЫЛЫМЫ

Е.Ш. Қозыбаев¹, Г.Қ. Құлабекова²

¹п.ғ.д., профессор

²6D010300-Педагогика және психология мамандығының 3-курс докторанты,
^{1,2}М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент қ.,
Қазақстан, email: gulshat.gulshat.11@mail.ru

Аталған мақалада қазақ халқының ұлы тұлғаларының бірі, екінші дүниежүзілік соғыстың батыры, жазушы Бауыржан Момышұлының өскелең ұрпақ тәрбиесіне байланысты көзқарастары мен ой-пікірлерінің құндылығы көрсетіледі. Сонымен қатар, мақалада жастарға халықтық педагогика негізінде патриоттық тәрбие беру мәселелері қарастырылады. Бауыржан Момышұлының ұлттық педагогика арқылы жастарды тәрбиелеудің маңыздылығына көзқарастары, мысалдары келтіріледі. Халық педагогикасының тәжірибесі – патриоттық тәрбиенің негізі. Отанға деген сүйіспеншілікті тәрбиелеу - бір күннің ісі емес, ол ұлттық идеологияға негізделген жағдайда ғана табысты болатындығы анық. Мақалада Б.Момышұлының ұл балалар мен ер азаматтың бойында ізгі қасиеттерді тәрбиелеу туралы ой-пікірлері баяндалып, «ұл бала, азамат, патриот тәрбиелеу» ұғымдарына түсінік беріледі.

Түйін сөздер: ұлттық тәрбие, халық педагогикасы, Бауыржан Момышұлы, патриоттық тәрбие, ұл бала

Адамның тұлға ретінде қалыптасып, қоғамдық-әлеуметтік ортаның қағидаларына сәйкес лайықты өмір сүруінде ұлттық тәрбиенің алатын орны өте маңызды. Жер бетіндегі халықтың ешбірі өзінен бұрынғы буынның ақыл-ойы мен тәрбиелік тәжірибесін пайдаланбай өмір сүрмегендігі белгілі. Ұлттық тәрбиеден нәр алып, рухани құндылықтарды бойына сіңіріп өскен «толық адам» биік дәрежеге көтеріліп, өмір сүріп отырған ортасында өз орнын нақтылайды.

Ақпараты мен экономикасы дамыған бүгінгі заманауи әлемде жеке тұлғаның қалыптасуында жетекші роль ұлттық тәрбиеге берілуі тиіс. Ұлттық тәрбиенің негізінен саналатын салт-дәстүрлер арқылы бүгінгі ұрпақ өз ұлтының дүниетанымынан, рухани мәдениетінен білімін жетілдіреді, оны күнделікті өмірде қолданып, ұлтына тән мінез-құлықты меңгереді. Ұлы жеңістер мен жетістіктер ұлтқа, Отанға деген сүйіспеншіліктен туындайтыны белгілі. Бүгінгі қоғамдағы негізгі мақсат – ұлтын сүйетін патриот ұрпақты тәрбиелеу болып табылады.

Басты қағидасы Отанға, өз халқына, туған жеріне деген сүйіспеншілік болып табылатын патриотизм – үлгі ретінде мәдениетте, белсенді іс-әрекет ретінде саясат пен экономикада байқалатын күрделі әлеуметтік-мәдени құбылыс, қоғаммен бірге дамып, жаңа мазмұнмен толығып отыратын қоғамдық сананың бір формасы.

С.Ожегов пен Н.Шведованың «Орыс тілінің түсіндірмелі сөздігінде»: «Преданность и любовь к своему отечеству, к своему народу» - деген анықтама берілген патриотизм ұғымының [1;496] мазмұны заман ағымына қарай өткеннің немесе бүгінгі күннің патриотизмі деп өлшенбесе керек. Бұл ұғым қай заманда болмасын Отанға, туған ел мен жерге, ұлтқа деген асқан сүйіспеншілікпен өлшеніп, адам баласының ата-мекеніне, ана тілі мен төл мәдениетіне, ұлттық құндылықтарына жеке қатынасын пайымдайтын сезім көрсеткіші болып қала бермек.

Елі мен жеріне қорған болатын саналы ұрпақты, «жер егесін», «Отанның ұлын» тәрбиелеу қазақ қоғамы үшін барлық кезде маңызды саналған. Бүгінде қоғам өмірінің әрбір саласына ендеп келе жатқан әлемдік жаһандану үдерісі жағдайында «жер егесін», «Отанның ұлын» тәрбиелеуде патриоттық тәрбие мәселесіне барынша көңіл бөлінуі қажет.

Әлемдік жаһандануды тек технологиялар мен ғылыми-техникалық жетістіктердің бәсекесі ғана емес, оны отаншылдық сезімі жоғары тұлғалардың ұлт пен туған жердің болашағы үшін қызмет етудегі бәсекелестігі деп те түсіну керек. Қазақ қоғамының үдемелі ақпарат заманында жаһандану үдерісінен тысқары қалмайтындығын да ескеруіміз қажет. Жаһандану үдерісін ұлтымыздың бірегей болмысына қарай икемдей алмайтын болсақ, онда қалыптасқан дәстүрлі рухани қағидалар мен ұстанымдардың құлдырауға ұшырауы әбден мүмкін. Ғасырлар бойы қалыптасқан рухани қазынамыз бен дүниетанымымызды, өзге ұлттар қызыға қарайтын

кайталанбас құндылықтарымызды қазіргі білім мен ғылымның жетістіктерімен үйлестіре отырып, саф күйінде ұрпақтан-ұрпаққа жеткізу - қазақ қоғамы, аға буын, ата-ана, педагогтар қауымдастығына жүктелетін маңызды міндет.

Ұлттық тәрбиенің негізгі категорияларынан саналатын қазақы болмыс, тұрмыс-тіршілік, салт-сана мен әдет-ғұрып, ықылым заманнан ата-бабаларымыздан мұра болып келе жатқан жақсы қасиеттерді Ұлы дала елінің өзгелерден артықшылығы деп білеміз. Халықтың ежелден қалыптасып, замана өзгерістеріне қарай дамып келе жатқан тәрбие тәсілдері мен мол тәжірибесі, ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отырған салт-дәстүрлердің озық үлгілері, саналы әдет-ғұрпы мен рухани қазынасы – өте құнды педагогикалық мұра, жеке тұлғаның жан-жақты дамып, қалыптасуының негізгі арқауы болып табылады.

Ата-бабамыз қоғамда орныққан, адамдар арасындағы қалыптасқан жақсы адамгершілік мінез-құлық атаулының бәрін өз ұрпағының бойына сіңіруді ерте кезден-ақ қолға алғаны белгілі. Өскелең ұрпақты тәрбиелеу ісінде тарихи білім мен тәжірибені пайдалануды тек халықтың мол тәжірибесінен үйрену керек. Ұлттық тәрбиеге, қазақтың халық педагогикасына қайта оралу – бүгінгі қоғамның талабынан туындап отырған аса маңызды қажеттілік.

Болашақ ұрпақ бойында ұлттық рух пен отаншылдық сезімді қалыптастырудың, жер егесін, Отанның ұлын тәрбиелеудің тәсілдерін ұлттық тәрбиені өз өмірлерінің негізі санаған қазақтың ұлы тұлғаларының тағылымы, ой-пікірлері мен еңбектерінен табамыз.

Ұлттық салт-дәстүрлердің ұрпақ тәрбиесіндегі маңызы Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар – рухани жаңғыру» атты мақаласында «Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды. ...Ұлттық жаңғыру деген ұғымның өзі ұлттық сананың кемелденуін білдіреді. Ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуға тиіс» - деп ерекше көрсетіледі [2;1].

Қазақтың ұлы тұлғаларының бірі, қаһарман Бауыржан Момышұлы ұлттық тәрбиеге байланысты мынадай пікірді айтады: «Қай ұлттың болмасын ана тілі, ата-дәстүрі, салт-санасы – сол халықтың өзіндік қадір-қасиетін, жан-дүниесін, тұрмыс-тіршілігін көрсететін төл белгілері. Олар – бүкіл бір халықтың өмір жолында ғасырлар бойы мысқалдап жинаған рухани қазынасы, ұрпақтан-ұрпаққа қалдырған ардақ мұрасы. Онсыз қара шаңырағы бар іргелі ел болып, бүтін ұлт болып қалу мүмкін емес. Ана тілі, ата дәстүр өзінен өзі жалғаспайды немесе біреу сырттан келіп сен үшін көсегенді көгертіп сақтап та бермейді. Халықтың өз бет-бейнесінен айырылуы не сақтап қалуы – әрбір ұрпақ өкілінің өзінен кейінгі ізбасарларына бабалар аманатын қай сапада жеткізуіне байланысты» [3;3].

Азаматтық парызын ұлы даланың философиясымен үндестіре отырып, халықтық тәлім-тәрбиені бар болмысының арқауы еткен Бауыржан Момышұлы ұлттық тәрбиені азамат тәрбиелеудің негізі, өзегі деп санаған.

Қазақ халқы - ұрпағына ұлағатты тәрбие бере алған, ұлтжанды ұл, қылықты қыз өсірген текті халық. Бірақ бүгінде қазақ қоғамының ғасырлар бойы қалыптасқан ұлы құндылықтарынан ажырап бара жатқандығын байқаймыз. Бұл – бүгінгі үдемелі даму үстіндегі заманауи қоғамның дерті.

Ғалым Қ.Бөлеев қазақ отбасы тәрбиесіндегі олқылықтардың салдарынан бүгінгі таңда елімізде баланың 40-тан аса түрінің пайда болғанын айтады. Олар: тастанды бала, жетім бала, қиын бала, қатыгез бала, сатылған бала, қараусыз бала, құл бала, сауатсыз бала, надан бала, өзін-өзі өлтірген бала, ғаламтор тәрбиелеген бала, жасық бала, анасыз бала, әкесіз бала, атасыз бала, әжесіз бала, қорғансыз бала және т.б. [4;17].

Бала тәрбиесіне жауапты ата-аналар, педагогикалық қауымдастық, түрлі қоғамдық ұйымдар, жалпы әлеумет қазақтың болмысына қайшы келетін осындай келеңсіз жағдайлардың орын алуын адамдардың әлеуметтік жағдайының төмендеуінің, шет елдік ақпараттың қолжетімділігі мен оның жылдам таралуының және т.б. салдарынан деп топшылайды.

Бүгінгі қоғамда орын алып отырған осындай әлеуметтік келеңсіздік салдарының ұлт болашағының дамуына кері әсер ететінін кезінде болжай білген Бауыржан Момышұлы: «Менің үш қорқынышым бар. Біріншісі – бесік жырын айта алмайтын келіндердің көбеюінен, екіншісі –

немерелеріне ертегі айтып бере алмайтын әжелердің көбеюінен, үшіншіден – салт-дәстүрін сыйламайтын ұрпақтың көбеюінен қорқамын» деген екен [5].

Әскери педагог, жазушы, патриот, батыр Бауыржан Момышұлы ұлттық дәстүрлердің негізінде ер жігітке тән қасиеттерді тәрбиелеудің маңызын өз жазбаларында көрсетіп, ұл бала тәрбиесіне ерекше мән берген.

Дүниеге ұл баланың келгеніне «Ұл туғанға күн туған» деп ерекше қуанатын ұлт – қазақ ұлты. Ұл бала – қазақта қара шаңырақ иесі, қадірлі отағасы, ер-азамат – ата-ананың отын тұтатушы, сенімді жалғасы болып саналады. Сондықтан, қазақ ұл баланы елін жаудан қорғайтын батыр, ұлттың намысты азаматы ретінде әділдікке, мейірімді, кешірімді болуға, өнер-білімге, салт-дәстүрді сақтауға, отбасы, ата-ана мен Отан алдындағы парызын өтей білуге тәрбиелеген. Халқымыз ұлттық парыз түсінігіне ерекше мән берген. Ұлттық парызды халық адам мен қоғам арасындағы қарым-қатынасты реттейтін, адамның адамгершілік санасы мен тәртібін бақылап отыратын, рухани-адамгершілік қабілеті мен ақыл-ойын дамытуға, адал еңбек етуге, ата-ана мен Отан алдындағы перзенттік борышын өтеуге бағдар беретін ұрпақ тәрбиесінің басты қағидасы ретінде қабылдайды.

Бауыржан Момышұлы адам бойындағы басты сезім, парыз сезімін ұштап, тәрбиелеу туралы былайша түсінік береді: «Парыз дегеніміз – өзінің мағыналық аясына ақыл-ой, сезім, ерік-жігер, ар-ождан, абырой, әділдік, шындық, сүйіспеншілік сияқты қасиеттерді қамтып, оларды адам өміріндегі қайшы құбылыстарға қарама-қарсы қоятын жоғары интеллектуалды ұғым. Өз парызын саналы түрде түсіну ғана солдатты бәрінен де жоғары қояды, оның мәртебесін көтере түседі, жаман ниетті қылықтардан – қорқақтық пен опасыздықтан сақтандырады.

... Парыздан асқан қасиет жоқ.
Парыздан дана кемеңгер жоқ.
Парыздан қатал жаза жоқ.
Парыздан түзу соқпақ жоқ.
Парыз – инабаттылық негізі.
Парыз – сүйіспеншілікке шабыттандырушы.
Парыз – жан-тәнімен берілгендік негізі.
Парыз – сенімділік тірегі.
Парыз – өжеттік баспалдағы.
Парыз – ерлік рухы.
Парыз – ар-ождан іргетасы.
Парыз – абырой қорғаны.

... Парыз сезімін, советтік патриотизм сезімін терең ұғынбайынша, совет офицері мен солдатының бейнесін түсіне алмайсың, өйткені парыз сезімі қиындықтан қайтпай, дұшпанның алдында тайсалмай шайқасып Отан үшін ақтық демі біткенше қызмет етуге әзір болу сезімінен туады» [6;125-127].

Сондай-ақ батыр ұлттық парыз туралы: «Ұлттық парыз – Отанға деген сүйіспеншілік, сыртқы жаулардан елін, жерін аман сақтап, ата-баба дәстүріне өте сезімталдықпен, жауапкершілікпен қарау. Парыз сезімі қиындықтан қаймықпай, қарсы келген дұшпанмен тайсалмай шайқасып, Отан үшін ақтық демі біткенше қызмет етуге даяр болу сезімінен туады, нәтижесінде бұл тікелей ерлік істерге итермелейді. Ерлік – табиғат сыйы емес, ең алдымен өзіңнің ар-намысыңды және азаматтық абыройыңды ұятқа қалу, опасыздық пен маскара болу сезімінен қорғай отырып, адамның ең ұлы сезімін, азаматтық парызын орындау үшін осындай адамгершілік теңдікте өзіңмен сайысқа түсе отырып, тұтас коллектив өмірінің игілігін ғана емес, қауіп-қатерін де бөлісіп, жауды барынша жою...» - дейді [7;25].

Бауыржан Момышұлы ұл баланың нағыз азамат болып тәрбиеленуінің бір отбасының ғана емес, бүкіл ел үшін маңызды екендігін айтып, ұл балаға қойылатын талаптың қатал болуын ескертеді. Бұл жөнінде Баукеңнің айтқан әңгімесі З.Ахметованың «Бабалар аманаты» кітабында былайша берілген: «Бұрын қазақтар ер баланы еркелеткенде басынан сипамаған. Арқасынан қаққан. Басынан сипау ұл баланы аяп, мүсіркеу сезімдерін туғызады, төмен қарап жүретін жасық болып қалады» деп түсінген. Ата-ана ел-жұртына қорған болатын, шаңыраққа ие болатын ұлдың көзін жерден алмайтын жігерсіз, есіркеуді тілеп тұратын ынжық болғанын қаламаған. Ал арқасынан қаққанда ер бала батылданады, жігерленеді, еңсесін тік ұстап, тура қарауға

дағдыланады. Неге болса да тайсалмай қарайтын қайратты, батыл болып ержетсін деп ұлды арқадан қағыпты» [8].

Ата-аналар мен педагогикалық ұжым бала болмысындағы мүмкіндіктерді ескере отырып, Отан қорғаушыға қажетті қасиеттерді, яғни берілген тапсырманы жауапкершілікпен орындау, шешімді әрекеттер жасау, қоғамның, отбасының талабын орындауға даяр болу, еңбексүйгіштік, сенімділік, мақсатқа жетудегі табандылық, борышқа беріктілік, ұстамдылық, инабаттылық және т.б. қалыптастыру үшін барлық жағдайларды, тиімді әдіс-тәсілдер мен құралдарды кеңінен пайдалануы қажет. Бұл орайда Б.Момышұлы тағылымы Отанның ұлын, жер егесін тәрбиелеуде құнды педагогикалық мұра болып табылады.

Бауыржан Момышұлы тағылымынан ұл бала тұлғасының қалыптасуында ерекше саналатын ұлттық кісілік келбет пен тектілік мәселелері де аңғарылады. Қазаққа тән ұлттық кісілік келбет – қайырымдылық, адамды аяу, жасы үлкенге құрмет көрсету, туған жеріне сүйіспеншілік, батылдық, жайсаңдық, ізгілік, еліктегіштік жайында кезінде А.И.Левшин, Г.И.Потанин, Ә.Диваев, В.В.Радлов сынды бірқатар зерттеушілер өз еңбектерінде айтып өткен болатын.

Кісілік жайында айтылған Б.Момышұлының пікірлері Ұлы дала елі ойшылдарының пікірлерімен үндес келеді. Мәселен, Ж.Баласағұн өзінің «Құтты білік» еңбегінде:

Не дегенін тыңда ізгі ер кісі,
Кісілік қой шын кісілік белгісі:
«Кісілікпен, ей, мәрт ерім, ұлы бол,
Кісілікке түсер содан ұлы жол!
Адамшылық жаса адамға, адам бол,
Адам атын мақтаныш қып алар бол!»

- деп, адамдардың кісілік келбетіне тән тұжырымдамалық ойлар ұсынған.

Кемеңгер Абай болса, өзінің өлеңдері мен қара сөздерінде бұл мәселеге бірнеше қайтара оралады. Ол «парасат» ұғымын «адам болу», «толық адам» (кәмил инсап) деген сөздермен белгілейді [9;77].

Б.Момышұлының адам бойындағы кісілік қасиеттер жайлы ой-пікірлері бүгінде тәрбие ісінде кеңінен қолданылып, қанатты сөздерге айналған:

- Табандылық – батыллықтың қорғаны.
- Ұлттық сезім – қасиетті сезім.
- Ерлік – елдің қасиеті,
Жүректілік – жігіттің қасиеті.
- Арлы адам – ардақты,
Ар – ардақтың анасы.
- Адал ниет – ардақ атасы.
Адал болмай, азаматпын демегін [10; 223-229].
- Өз ұлтын сыйламау, оны мақтаныш етпеу – сатқындықтың белгісі.
- Ең ауыр айып – сенімді ақтамаушылық.
- Шындық – бұл ерлікке тәрбиелеудегі ең бір құнарлы құрал [8; 229-231].

Дана халқымыз кісілік келбеттің дұрыс қалыптасуының тектілікке байланысты екенін білген. Тұқым мен қан тектілігі, азаматтың отбасы мен халықтың тектілігі бұл – ежелден қалыптасып келе жатқан аталы елдің өзіндік ерекшелігі мен қадір-қасиетін айқындайтын нышан, мінез-құлыққа сіңген әдет-ғұрып ережелері. Тектілікті – парасатты ойды, мәдениеттілік пен бекзаттылықты, елдік қасиетті, жоғары жауапкершілікті көрсететін, қазақтың ер азаматын өзгелерден ерекшелеп тұратын ұлттық коды деп түсіну керек. Тектіліктің қазақ ұлының бойында болуға тиіс ерекше қасиет екенін тәрбиелеуші тұлғалардың ұғынуы қажет. «Тексізден тезек артық, арсыздан айуан артық» - дейді Баукең. Әрбір қазақ отбасы өзі тербеткен бесігіне айрықша көңілмен қарап, текті ұлды, жақсы азаматты тәрбиелесе бұл – отбасының ғана емес, тұтас бір ұлттың игі болашағы болмақ.

Бауыржан Момышұлы ата-бабамыздан қалған халқымыздың жаугершілік, жауынгерлік қасиеті мен ерлік сынды дәстүр-мұраларының ұл баланы тәрбиелеудің негізі болатындығын өз шығармаларында жиі жазып көрсеткен.

Сондай-ақ ұл бала тәрбиесі мәселесі қаһарман жазушының арнайы жазған хаттарында да ашық айтылады. Мысалы, Қаныш Сәтбаевқа жазған хатында «проблема воинского воспитания – есть проблема воспитания от пеленки до штыковой атаки» дейді. Ал, Қазақстанның Министрлер кеңесінің төрағасы Нұртас Оңдасыновқа орыс тілінде жазған хатында гвардия полковнигі Бауыржан Момышұлы ұл баланы тәрбиелеудегі бірқатар кемшіліктерді көрсетеді:

«... Я убедился на своем опыте, что в воспитании боевых качеств бойца имеет колоссальное значение военное прошлое народа и национальные традиции. Одну из ненаписанных глав своей рукописи (в плане) я назвал «Благородные традиции казахского народа, воспитывающие боевые качества в джигите». Вследствие такой оплошности в воспитании некоторая часть молодежи растет неузнаваемо развязной, легкомысленной, хилой, мешковатой, попадают даже трусишки, малодушные, шкурники. Некоторые не умеют ездить верхом, боятся лошади – просто стыдно называть таких казаками, лепечут какую-то ерунду по-казахски, что похоже на неотработанный язык какого-то иностранца.

Я только перечисляю кажущиеся мне недостатки в воспитании молодежи, убежденно преклоняясь до сырой земли перед положительной стороной воспитательной работы благородных качеств джигита, системой воспитания нашего времени. Все хорошее в прошлом казахского народа должно восторжествовать в настоящее время, и золотая казна народной мудрости должна стать нашим достоянием, обогатить знания и опыт, оказать услуги делам нашим.

Подвиги славных казахских джигитов Едиге, Кобланды, Бекета, Исатая, Махамбета, Амангельды, Алпамыса и других должны стать традицией современных джигитов – ах, как жаль, что молодежь их мало знает!» [10; 245-247].

Ұл бала тәрбиесінде жіберілген олқылықтардың болашақта жер егесін, Отанның ұлын тәрбиелеуде көп қиындықтар туғызатындығы түсінікті. Бұл жайлы Б.Момышұлы қатты қынжыла отырып былай деп жазған «... Біз кім едік, кімбіз, кім боламыз деген сұраулар әлі күнге жауапсыз қалып кетіп бара жатқан жоқ па? Тіпті өзінің қазақ екенін ұмытып бара жатқандарың көп емес пе? Қазақтың деп мақтануды ар көретін, қазақтың тілінде сөйлеуді масқаралық көретін салт қайдан шығып отыр? Балалардың көбі не қазақ, не орыс болып тәрбиеленбей, шөре-шөре бірдеме болып өсіп жатқанын неге көрмейсіңдер? Елді, жастарды, халықтың ізгі, жақсы адамгершілік салтында тәрбиелеу, бүгінгі мәдениетті халықтың көне мәдениетімен ұштастырып дамыту қажет екенін ұғыну керек емес пе?» [10;109].

«Егер біздер қазақ халқының барлық жақсы дәстүрлерін керегі жоқ деп қудалайтын болсақ, ата-бабаларымыздың кім екенін білмейтін болсақ, мұның өзі пайда бере қояр ма екен? Қатарымызды толықтырар жаңа күш келіп қосылып жатады, олардың кейбіреулеріне қарасақ, бет әлпеті біздікі, ал кеудесіне үңілсек, аяғы аспаннан салбырап түскендей. Бұл қалай деп ойлайсың? Оған орысша айтсаң ұқпайды, қазақша айтсаң түсінбейді. Оның бойында не қазаққа, не орысқа тән ешнәрсе жоқ. ... сөйтсем бұл сорлы бейбақ өзінің халқының игі дәстүрлерінен мүлдем бейхабар екен. Егер бұл саналы түрде істелінсе – онда зиянкестік болғаны, ал егер саналы түрде істелінбесе – онда халқымыздың игі дәстүрлерін аяққа басып таптағандық – нағыз ақымақтық әрекет болғаны. Кімде-кім өз ұлтын сыйламаса және оны мақтан тұтпаса, ол сөзсіз барып тұрған арамза, отансыз қаңғыбас» [10;37-39].

Ұлтжанды Бауыржан Момышұлының осындай пікірі жасық, әлсіз, өзгенің жетегінде жүретін боркемік ұлдардың өспеуінің негізі – отбасындағы қазақы тәрбие екендігін ұғындырады. Қазақ отбасында қалыптасып, ұрпақтан ұрпаққа беріліп келе жатқан салт-дәстүрлерді заман өзгерісіне қарай тиімді пайдалану Отанның, елдің ұлын тәрбиелеуде тиімді екендігі түсіндіруді қажет етпейді. Ұл баланың кіндігін кесу, қырқынан шығару, бесікке бөлеу, тұсауын кесу, сүндетке отырғызу, ашамайға мінгізу, тоқымын қағу, аунату, аузына түкірту және т.б. сынды әдет-ғұрыптар қазақ ұлтына ғана тән. Бұл дәстүрлерді бүгінгі күні де ұл бала тәрбиесінде қолдану маңызды, олар еш уақытта өзектілігін жоймайды. Осы орайда өзге түркі тектес ұлттар мен тау халықтарының күні бүгінге дейін өздерінің ұл тәрбиелеудегі дәстүрлерін жоғалтпай қолданып келе жатқандығын ерекше айтуға болады.

Халқымыздың ұл бала тәрбиелеуде қол жеткізгісі келетін межесі «сегіз қырлы, бір сырлы» азамат тұлғасын қалыптастыру. Бүгінгі дамыған заманда бұл межеге қойылатын талап артпаса, кемімейді. Заманауи қоғамдағы жігіттің сегіз қыры мыналар болары сөзсіз: тектілік, ұлтжандылық, білімділік, іскерлік, қайырымдылық, бекзаттық, өнерді үйрену, спортпен айналысу.

Ер азаматтың ел алдындағы міндеті Бауыржан Момышұлының «Отаның үшін күрес – ерге тиген үлес; Ежелден ел тілегі – ер тілегі, Адал ұл ер боп шықса – ел тірегі; Есімі ел жүрегінде сақталған ер ғана бақытты; Жігіттің жігіттігін жау келгенде сына; Қала жігітінің соңы болғанша, ауыл жігітінің алды бол.» - деген және басқа да қанатты сөздерінде, сонымен қатар «Достыма» атты өлеңінде былайша суреттеледі:

Ер жігіттен не пайда,
Ел күйзеліп, жер күйіп,
Отанға дұшпан тигенде,
Айғыр мініп ат ерттеп,
Жауға қарсы бармаса,
Қолына найза алмаса?!
Адал ұлдан не пайда –
Ел намысын қорғауға
Ер намысын қолға алып,
Қару-жарақ тағынып,
Тәуекелге бел байлап,
Атаның жолын кумаса?! [11].

Қазақ халқы ұят болады, жаман болады, обал болады деген ұғымдарды қолдана отырып текті ұл-қыз тәрбиелеуді мақсат тұтқан. Ұят болады дегені – өлімнен ұят күшті, ұятты істі істеуші болма дегені, жаман болады дегені – жақсы сөз жарым ырыс, жаманнан жиреніп, жамандық атаулыдан аулақ жүр, жақсылықты жаның тілеп тұрсын дегені, обал болады дегені – әр нәрсенің сұрауы бар, қайырымды, мейірбан бола біл дегені. Баланы еркелетумен қатар, дала халқының өмір ережесіне айналған тиым және ырым сөздерді қолданып, қатал талап қоя отырып, отбасына, руына, ұлтына сөз келтірмеуге тәрбиелеу барлық уақытта маңызды саналған.

Қай заманда болмасын ұл бала, ер жігітке ел мен жерді қорғайтын елтұтқа, саналы азамат ретінде жауапты міндеттер жүктелген. Ел басқарған қайраткерлердің, ғалымдар мен жазушылардың, танымал тұлғалардың ұл балаларға арнайы жазған хаттарында ұлтжанды, абыройлы азаматтың өсуіне байланысты талап-тілектер айтылады. Мысалы, 1924 жылы Түркияның тұңғыш Президенті Мұстафа Кемал Ататүрік өз ұлтының ұлдарына: «Түрік ұланы. Бірінші міндетің – түрік тәуелсіздігін, түрік республикасын мәңгі сақтау және қорғау болып табылады, - деп жазады [12; 288].

1942 жылы Ұлы Отан соғысының отқа оранған окопында отырып Батыс майданынан көрнекті қазақ жазушысы, майдангер Баубек Бұлқышев «Шығыс ұлына хат» жолдайды:

«Шығыс ұлы! Біздің қазіргі уақыттағы орнымыз қанды майдандағы қызу ұрыста ғой. «Ереуіл атқа ер салмай, егеулі найза қолға алмай, еңку-еңку жер шалмай» біздің ісіміз бітпейтін нағыз қызу кезең осы емес пе, Шығыс ұлы!

Өткен жылы Гитлердің аз уақыттың ішінде Москваны, Ленинградты алып Оралға өтем, Азия ұрыссыз бас иеді деп көпіргені есінде ме? Ол ақымақ бізді адамға санады ма екен? Ол Азия ұлдарының алып қимылын көріп қана мойындаған жоқ па? Кеше ғана бізге күлген немістер енді қара шашты, қара көзділерден өлердей қорқады. ...Ойлашы, Шығыс ұлы, біз ел сенген ерміз, қалайша неміске туған жерді қолдан береміз? Ел намысы үшін, ер намысы үшін жан қиятын шақ бұдан артық болар ма?

Жалған солдат болуға біздің правомыз жоқ. Біз – Исатай мен Махамбеттің, Аманкелді мен Абайдың халқының балаларымыз» [13].

Танымал жазушы, түрколог-ғалым Немат Келімбетов барша қазақ ұлына арнап жазған «Ұлыма хатында» Отан мен туған жерді, ұлттық мұраны, салт-дәстүр мен әдет-ғұрыпты сақтаудың маңыздылығын көрсетеді.

«Ұлым менің! Сен өз ата-тегіңді жақсы білесің бе?» деген сұрақ қоя отырып, автор «... біздің ата-бабаларымыз өздерінің шыққан тегін, арғы түбін, яғни ата-тегің жіпке тізгендей етіп баяндайтын шежіре тарихын әкеден балаға асыл мұра ретінде қалдырып, сан ғасырлар бойы осы

игі дәстүрді жалғастырып келді. Өйткені ата-текті білу, руға жіктелу, бөліну емес, керісінше, қандас, тумалас, құдандалы адамдардың басын қосу арқылы бүкіл қазақты ынтымаққа шақыру, біріктіру болып табылады» деп жауап береді. Ата-тегің білу – ата-тегің құрметтеу, ал білмеу ата-бабаға құрметсіздік, ата-бабаның тарихын сақтай алмаған адамның мәңгірт екендігін айта келіп, жазушы-ғалым «Өмір сүргің келсе – өз бетіңмен тіршілік етуді қазірден бастап үйрен. Өмір аспанында өз қанатымен ұша алатын қыран екеніңді балапан кезінде көрсет. Мен сені сақалың шыққанша сүйрей бермеймін. Жетелеген ит аңға жарамайды. Өз әрекетіңді өзің жаса...» деп барша ұл балаларға ой тастайды [14].

Бауыржан Момышұлының қазақ ұлына айтқан тағылымы хат болып жазылды, «Ұлыма айтарым» соның дәлелі. Ұлына жазған хатында әкелік талап былайша көрсетілген:

- Ердің екі сөйлегені – өлгені. Уәде бермеуге тырыс. Әйтпесе, сөзіңде тұр.
- Ешқашан мақтанба! Жұрт мақтасын.
- Өзіңді сыйла. Өзгелер сыйласын.
- Күнде өзіңе есеп бер. Өзіңді тәрбиелей бер.
- Құмар ойын – әлсіздің әлегі. Мықтының рухы биік, денесі шымыр.
- Сыйлағанның құлы бол. Кішірею төмендеу емес.
- Ең алдымен өзіңе өзіңнің көңілің толатындай өмір сүр.
- Саяхатта. Дүниетанымыңның аясы кеңейеді.
- Қыран құстай қырағы бол. Өзгелерді өзіндей көрме!
- Пенденің пендеден айырмашылығы адамгершілігі мен білімінде. Таны, оқы!
- Өнер үйрен. Мамандығыңда мықтысы бол.
- Жер қозғалмаса қозғалмайтын сабырлы зіл бол.
- Ұрпақ тәрбиесі елу пайыз сенің мойыныңда. Ұлың өзіңнен озатын болсын! Қызың саған қарап серігін тауып бақытты болсын.
- Барлық жақсы қасиеттің дінгегі - әдептілік. Барлық жақсыны әдептің үстіне орнат.
- Кім қанша төмен түссе де, сен өз биігіңде қал [15].

Бауыржан Момышұлының тәрбиелік ойлары мен тағылымы негізінде жоғары сезімдер мен ізгі қасиеттерді және ер жігіттің бойында болмауға тиісті төменгі сезімдерді былайша топтастыруға болады:

Кесте 1

Жоғары сезімдер	Төменгі сезімдер
- парыз	- опасыздық
- ержүректілік	- үрей
- адамгершілік	- шошу
- ерлік	- ұждансыздық
- батырлық	- қорқыныш
- қаһармандық	- мінезсіздік
- батылдық	- қулық
- ұлттық мақтаныш	- екіжүзділік
- ар, намыс	- күншілдік
- ұят	- мақтаншақтық
- абырой	- көрсеқызарлық
- кісілік	- ынтасыздық
- жігерлілік	- зерігу
- өжеттілік, қайсарлық	- селқостық
- табандылық	- жалқаулық
- еңбексүйгіштік	- салақтық

Бүгінгі жаһандану жағдайында жеке тұлғаның, оның ішінде ұл балалардың тұлға ретінде қалыптасуы теориялық және тәжірибелік тұрғыдан көкейкесті мәселеге айналууда. Бұл орайда Бауыржан Момышұлының қайталанбас ерекше тұлғасы жас ұрпаққа үлгі, ал

туған жерге, Отанға, ұлтқа деген ыстық сезімдері мен толғаныстары, тәрбиелік тағылымы мен өсиеті баға жетпес құндылық болары сөзсіз.

Жақсылық, әділеттілік, абырой, еңбексүйгіштік, имандылық сияқты әмбебап кісілік қасиеттермен қатар, батырдың тәрбиелік тағылымында көшбасшылық, қолбасшылық, көрегендік пен шешендік сынды құндылықтар жайлы айтылады. Отаншылдық пен сүйіспеншілік, ерлік пен елдік, адамгершілік пен ізгілік, тектілік, намыс, ар мен жан тазалығы, достық – бәрі де Бауыржан Момышұлының жеке тұлғасы мен шығармаларынан орын алған. Мұның өзі – болашақ ұрпақ бойына кісілік асыл қасиеттерді жинақтап меңгеруге ықпал ететін тәрбие бастауы болмақ.

Екінші дүниежүзілік соғыста қайталанбас ерлігімен әлем халықтарына есімі аңыз болып тараған гвардия полковнигі, қазақ батыры, даңқты жазушы Бауыржан Момышұлының өмірін – өнеге, жазған мұраларын – патриоттық-педагогикалық өсиет, құндылығын жоғалтпайтын мол қазына деуге болады. Өрлігі мен ерлігі, өмірлік ұстанымы мен ерекше азаматтық бейнесі, туған тарихына, ана тіліне, дәстүріне, ұлтына деген асқан сүйіспеншілігі Бауыржан Момышұлының қайталанбас феномен екендігін дәлелдейді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка.- 4-е изд., доп. М.:ООО «ИТИ Технологии», 2006. – 944 стр.
2. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. /Егемен Қазақстан №70 (29051) 12 сәуір, 2017.
3. Ахметова З. Күретамыр. Алматы, 2018. – 208 бет.
4. Бөлесев Қ. Қазақтың халықтық педагогикасындағы отбасылық тәрбие және оның зерттелуі.//Педагогика мәселелері, №2(44), 2017.
5. Бауыржан Момышұлының 3 қорқынышы. <http://besik.kz/bauyrzhan-momyshuly-besik-zhyry/>
6. Момышұлы Б. Қанмен жазылған кітап. Көптомдық шығармалар жинағы. 16 том. Алматы: «Өнер», 2010. – 272 бет.
7. Момышұлы Б. Ел басына күн туса. Алматы, 1970.
8. Ахметова З. Бабалар аманаты. Интернет ресурс <https://abai.kz/post/1678>
9. Ұзақбаева С. Қазақ халық педагогикасы: оқу құралы. – Алматы. «Глобус» баспасы, 2013 - 468 бет.
10. Бауыржан Момышұлы: Қазақ халқының қаһарман перзенті, жазушы Бауыржан Момышұлына арналады./ Құраст. Н.Қ.Қосаева. Алматы: Орталық ғылыми кітапхана, 2011.- 382б. [«Ұлы тұлғалар» ғылыми-ғұмырнамалық сериясы]
11. Бауыржан Момышұлы: Ойды өлеңмен айтқанда. https://massaget.kz/layfstayl/debiet/bauyrjan_momyshuly/34608/
12. Аманжолов К. Түркі халықтарының тарихы: Жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған оқу құралы. – 3-кітап (XVIII ғасырдың екінші жартысынан XX ғасырдың бірінші ширегіне дейінгі кезең). Алматы: «Білім», 1999. – 328 бет.
13. Баубек Бұлқышев. Шығыс ұлына хат. <http://bilim-all.kz/article/7419>
14. Келімбетов Н. Үміт үзгім келмейді: Хикаят-монолог. Эссе. Алматы: Паритет, 2005.- 432 бет. «Алтын қор» кітапханасы.
15. Бауыржан Момышұлы. Ұлыма айтарым. <https://elana.kz/>

ВОСПИТАНИЕ МАЛЬЧИКА И НАСТАВЛЕНИЯ БАУЫРЖАНА МОМЫШУЛЫ

Е.Ш. Козыбаев¹, Г.К. Кулабекова²

¹д.п.н., профессор

²докторант 3курса специальности 6D010300-Педагогика и психология

^{1,2} Южноказахстанский государственный университет им.М.Ауезова, Казахстан, г.Шымкент,
email: gulshat.gulshat.11@mail.ru

В статье раскрывается ценность взглядов и мыслей, связанных с воспитанием подрастающего поколения одного из великих личностей казахского народа, героя Второй мировой войны, писателя

Бауыржана Момышулы. Рассматриваются проблемы патриотического воспитания молодежи на основе народной педагогики. Приводятся взгляды Бауыржана Момышулы на важность воспитания молодежи методами национальной педагогики. Опыт народной педагогики – основа патриотического воспитания. Воспитание любви к Родине – дело не одного дня, оно будет результативным, если будет основываться на национальной идеологии. Раскрываются взгляды Бауыржана Момышулы на воспитание у мальчиков и мужчин гуманных качеств, делается акцент на понятие «воспитание мальчика, гражданина, патриота».

Ключевые слова: национальное воспитание, народная педагогика, Бауыржан Момышулы, патриотическое воспитание, мальчик

RAISING A BOY AND THE ADMONITIONS OF BAUYRZHAN MOMYSHULY

E.Sh. Kozybayev¹, G.K. Kulabekova²

¹Dr. Sci. (Pedagogy), Professor,

²PhD student of specialty «Pedagogy and psychology»

^{1,2}M.Auezov South Kazakhstan State University, Kazakhstan, Shymkent,
email: gulshat.gulshat.11@mail.ru

This article reveals the value of views and thoughts related to the upbringing of the younger generation of one of the great personalities of the Kazakh nation, the World War II hero, writer Bauyrzhan Momyshuly. The article also discusses the problems of patriotic education of youth on the basis of folk pedagogy. The work provides examples, the views of Bauyrzhan Momyshuly on the importance of educating youth through national pedagogy. The experience of public education is the basis of patriotic education. The upbringing of love for the Motherland is not a matter of a single day; it will be productive if it is based on national ideology. The article reveals the views of Bauyrzhan Momyshuly on the nurturing of humane qualities in boys and men, focuses on the concept of "education of a boy, citizen, patriot".

Key words: national education, national pedagogy, Bauyrzhan Momyshuly, patriotic education, boy

Редакцияға 15.11.2019 түсті.